14 Δεκεμβρίου 2022

Νέα μελέτη: Ποιός ήταν τελικά ο αγιογράφος Πανσέληνος;

/ Γενικά Θέματα

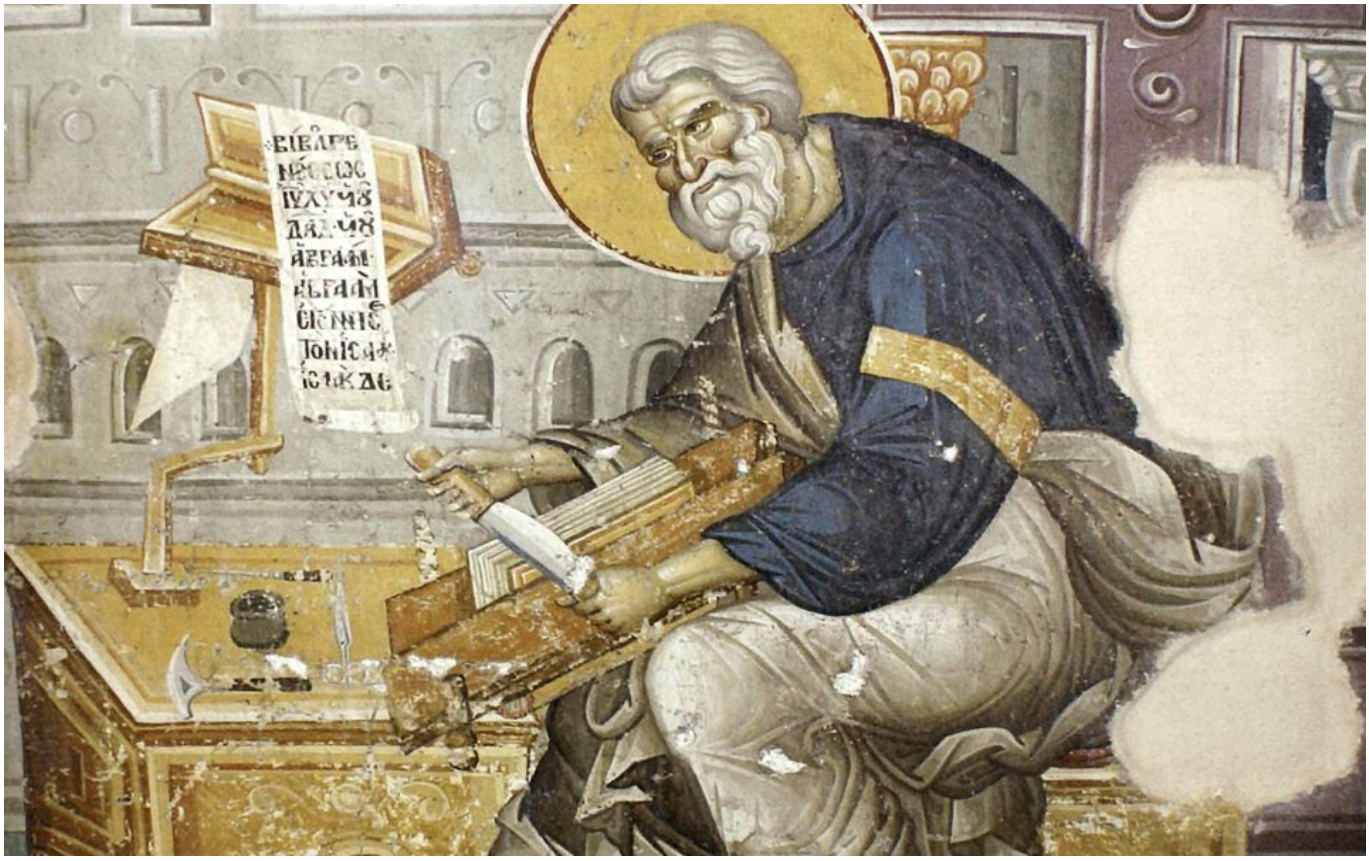

Νέα μελέτη συνδέει τον θρυλικό αγιογράφο με τον ζωγράφο Ιωάννη Αστραπά

Ποιος ήταν ο Πανσέληνος; Ποια ήταν η πλήρης ταυτότητά του και ποια σχέση είχε με τους Αστραπάδες; Ηταν εντέλει υπαρκτό πρόσωπο ο ζωγράφος στον οποίο αποδίδονται σπουδαία έργα της Παλαιολόγειας Τέχνης και οι μοναδικές στον κόσμο τοιχογραφίες του που καθιστούν το Πρωτάτο ένα από τα σημαντικότερα μνημεία του παγκοσμίου πολιτισμού;

«Ο θρυλικός καλλιτέχνης μπορεί να μην άφησε την υπογραφή του στις αγιογραφικές του παραστάσεις, άφησε όμως δύο σχέδια της ανθρωπόμορφης Πανσελήνου στον κώδικα της Εθνικής Βιβλιοθήκης του Παρισιού του Δημητρίου Τρικλινίου, τα οποία αποκαλύπτουν τη μέχρι τώρα καλά κρυμμένη ταυτότητά του εδώ και 700 περίπου χρόνια», απαντά ο π. Κοσμάς Σιμωνοπετρίτης, διδάκτωρ Γλωσσολογίας και Φιλολογίας του ΑΠΘ σε μια νέα, ανατρεπτική μελέτη για τον κορυφαίο καλλιτέχνη, που ανακοινώθηκε χθες στο 6ο Διεθνές Επιστημονικό

Συνέδριο της Αγιορείτικης Εστίας στη Θεσσαλονίκη.

Τα συμπεράσματα της μελέτης φούντωσαν τη συζήτηση γύρω από τη ζητούμενη ταυτότητα του Πανσέληνου, που εξακολουθεί να απασχολεί την επιστημονική κοινότητα από τον 19ο αιώνα. Την «άναψε» πριν από πέντε χρόνια η αποκάλυψη της υπογραφής «Ευτύχιος» ή «Ευτυχίου» στην αγιογραφία του Αγίου Μερκουρίου του Πρωτάτου, κατά τη διάρκεια συντήρησης τοιχογραφιών του ναού, χωρίζοντας την επιστημονική κοινότητα σε δύο στρατόπεδα.

Το ένα συνδέει το συνεργείο των ζωγράφων με τον Μιχαήλ Αστραπά, που υπογράφει την Παναγία Περίβλεπτο της Αχρίδας και άλλα μνημεία της μεσαιωνικής Σερβίας, ενώ το άλλο απορρίπτει αυτή την ταύτιση υποστηρίζοντας ότι ο αγιογράφος του Πρωτάτου ήταν κάποιος άλλος ανώτερος καλλιτεχνικά, ο οποίος έμεινε στην ιστορία ως Πανσέληνος.

«Ο Πανσέληνος είναι υπαρκτό πρόσωπο», υποστήριξε χθες ο π. Κοσμάς Σιμωνοπετρίτης. Ο ερευνητής, μέσα από συσχέτιση γραπτών πηγών και ερευνών, ταυτίζει το όνομα του Πανσέληνου με τον Ιωάννη Αστραπά, τον «Αριστον των γραφέων» της Θεσσαλονίκης, ο οποίος δραστηριοποιείται στην εικονογράφηση χειρογράφων και στην αγιογράφηση ναών και εικόνων στην πρώτη εικοσαετία του 14ου αιώνα. «Ο Ιωάννης Αστραπάς έλαβε την επωνυμία “Πανσέληνος” από σχέδια της Σελήνης που ζωγράφισε για λογαριασμό του Δημητρίου Τρικλινίου, ενός από τους διακεκριμένους λογίους της εποχής των Παλαιολόγων, για να πλαισιώσουν ένα δοκίμιο αστρονομίας, κατ’ ακρίβεια σεληνογραφίας», ανέφερε ο ερευνητής.

Η «Πανσέληνος» του κώδικα, από την οποία κληρονόμησε το παρωνύμιό του ο Ιωάννης Αστραπάς, εικονίζει μια ανδρική φιγούρα. Το «ανδρώδες σχήμα» κατά τη θεωρία των λογίων, αντανακλά τη θάλασσα της γης. Στο κέντρο αυτής βρίσκεται η Μεσόγειος, η αντανάκλαση της οποίας είναι ορατή από όλη την ανθρωπότητα. Ατενίζοντας τη σελήνη ο βυζαντινός άνθρωπος, έβλεπε τον εαυτό του.

Ο Ιωάννης Αστραπάς, ισχυρίζεται ο δρ Κοσμάς Σιμωνοπετρίτης, ήταν πιθανότατα γιος του Ευτύχιου Αστραπά και αδελφός του Μιχαήλ Αστραπά επίσης ταλαντούχου ζωγράφου. Μαζί αγιογραφούν γύρω στα 1302-1303 το παρεκκλήσιο του Αγίου Ευθυμίου στον ναό Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης και αργότερα, ως πρωτομάστορας, τον καθεδρικό ναό στο Πρίζρεν της Σερβίας (1309). Μετά τις επιδρομές των Καταλανών (1309) οι αγιορείτες καλούν τον σπουδαιότερο καλλιτέχνη της Θεσσαλονίκης, τον «πρωτομαΐστορα» Ιωάννη Αστραπά να αγιογραφήσει τον κατεστραμμένο ναό του Πρωτάτου και να του αποδώσει την παλαιά του αίγλη.

Μέχρι σήμερα κανένα ενυπόγραφο έργο του Πανσέληνου δεν έχει εντοπιστεί. Το όνομά του δεν εμφανίζεται ούτε στις βυζαντινές πηγές, ενώ κάποιοι αμφισβήτησαν την ύπαρξή του ήδη από τον 19ο αιώνα. «Ο Ιωάννης Αστραπάς μπορεί να μην άφησε την υπογραφή του, ίσως μόνο το πατρώνυμό του, ίσως η υπογραφή να έχει χαθεί. Τα σχέδια όμως της ανθρωπόμορφης Πανσελήνου και η φράση "ὁ τῆς ἀστραπῆς ἐπώνυμος χαριτώνυμος" από τον Δημήτριο Τρικλίνιο, ξεκλειδώνει το ονοματεπώνυμο», υπογραμμίζει ο μελετητής.

Οι Αστραπάδες

Με τα νέα συμπεράσματα για τον Πανσέληνο συνδυάζεται μια ακόμη έρευνα για τον καινοτόμο και ευρηματικό τρόπο με τον οποίο οι Αστραπάδες δήλωναν την παρουσία τους στους ναούς που διακόσμησαν. «Το σπουδαίο εύρημα της υπογραφής ΕΥΤΥΧ σε εξάρτυση του Αγίου Μερκουρίου στο Πρωτάτο έρχεται να προστεθεί σε μια σειρά ενυπόγραφων έργων των Μιχαήλ Αστραπά και Ευτύχιου, με κρυπτικό τρόπο», επισήμανε στο συνέδριο ο αρχαιολόγος Τάσος Παπαδόπουλος. Οι υπογραφές τους, εξήγησε, τοποθετούνται σε σχεδόν αδιόρατα σημεία των ναών που τοιχογραφούν. Τις συναντάμε πάνω σε λεπίδες και λαβές σπαθιών, σε ασπίδες, σε πήλινα αγγεία, ανάμεσα στα διακοσμητικά μοτίβα των ενδυμάτων των αγίων όπου άλλοτε φέρουν μόνο τα αρχικά και ενίοτε ολόκληρα τα ονόματα των σπουδαίων Θεσσαλονικέων καλλιτεχνών, τόσο στην Περίβλεπτο Αχρίδας όσο και στον ναό Αγίου Γεωργίου του Staro Nagoricino της Βόρειας Μακεδονίας.

Ποιος είναι όμως ο λόγος που οι Αστραπάδες επέλεξαν να κρυπτογραφούν το όνομά τους στις μνημειώδεις τοιχογραφίες των Βαλκανίων όπως και στου Πρωτάτου; «Υπογράφοντας πάνω σε υλικά αντικείμενα γίνονται φορείς μιας ευρύτερης σημειωτικής που αντανακλά την αυτοσυνειδησία του καλλιτέχνη στη χαραυγή της Αναγέννησης, τόσο της Παλαιολόγειας όσο και της Ιταλικής», αναφέρει ο κ. Παπαδόπουλος.

Βάζοντας την υπογραφή τους κωδικοποιημένα πάνω στα σημεία όπου τα πραγματικά αντικείμενα έφεραν τη σφραγίδα των εργαστηρίων ή το όνομα των τεχνουργών, έκρυβαν και την ίδια στιγμή φανέρωναν την παρουσία τους, διεκδικώντας την πατρότητα του έργου σε σημαντικά μνημεία, κτήτορες των οποίων υπήρξαν Βυζαντινοί αξιωματούχοι και ο Σέρβος βασιλιάς Μιλούτιν. «Είναι οι πρώτοι στην ιστορία της βυζαντινής τέχνης που υπογράφουν με κρυπτικό τρόπο σε αντικείμενα», αναφέρει ο κ. Παπαδόπουλος. «Αν δεν προκύψει αντίστοιχο παράδειγμα, τότε μιλάμε για μια πρωτοτυπία η οποία προηγείται της ιταλικής αναγέννησης».

kathimerini.gr